

تحلیل فقهی و حقوقی نظریه مقاصد الشریعه از دیدگاه ابن عاشور و تطبیق آن با حقوق خانواده در ایران

زهرا رستمی^{۱*}

معصومه زینالی^۲

چکیده

نظریه مقاصد الشریعه به عنوان یکی از اصول کلیدی در فقه اسلامی، به دنبال دستیابی به اهداف و مقاصد اصلی شریعت است که به سعادت فردی و اجتماعی انسان‌ها می‌انجامد. این مقاله به بررسی و تحلیل نظریه مقاصد الشریعه از دیدگاه ابن عاشور و تطبیق آن با حقوق خانواده در ایران می‌پردازد. در بخش اول، جایگاه و تأثیر این نظریه در استنباط احکام فقهی مورد بررسی قرار می‌گیرد و نقش آن در تدوین و اصلاح قوانین حقوقی به‌ویژه در حوزه حقوق خانواده تحلیل می‌شود. سپس، چالش‌ها و مشکلاتی که در تطبیق این نظریه با حقوق خانواده در ایران وجود دارد، شناسایی و بررسی می‌گردد. همچنین، نقاط قوت و ضعف این تطبیق مورد ارزیابی قرار گرفته و پیشنهاداتی برای اصلاح و بهبود قوانین خانواده بر اساس مقاصد الشریعه ارائه می‌شود. در نهایت، با جمع‌بندی یافته‌ها و ارزیابی کلی از تطبیق این نظریه با حقوق خانواده در ایران، راهکارهایی برای تحقیقات آینده پیشنهاد می‌شود. این تحقیق نشان می‌دهد که نظریه مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک ابزار موثر برای اصلاح و بهبود قوانین خانواده در ایران مورد استفاده قرار گیرد، اما نیازمند بررسی‌های دقیق‌تر و تدوین معیارهای مشخص برای تطبیق عملی آن است.

کلیدواژه‌گان: مقاصد الشریعه، ابن عاشور، حقوق خانواده، ایران، فقه اسلامی، عدالت، تدوین قوانین

۱. کارشناسی ارشد، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، نجف آباد، ایران

۲. کارشناسی ارشد، گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوراسگان، اصفهان، ایران

مقدمه

در طول تاریخ تمدن اسلامی، فقه به عنوان یک سیستم جامع حقوقی و اخلاقی، نقش بسزایی در هدایت و تنظیم زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان ایفا کرده است. این سیستم نه تنها به مسائل عبادی می‌پردازد، بلکه تمامی جنبه‌های زندگی، از معاملات تا روابط خانوادگی و اجتماعی را در بر می‌گیرد (شاطبی، ۱۹۹۷). با این حال، پیچیدگی‌های زندگی معاصر و تحولات اجتماعی و فرهنگی، نیازمند رویکردهای جدید و تفاسیر به‌روز از منابع اسلامی است.

در این میان، نظریه مقاصد الشریعه یا اهداف شریعت، به عنوان یکی از ابزارهای کلیدی در فهم و تفسیر متون دینی، جایگاه ویژه‌ای دارد. این نظریه تلاش می‌کند تا با درک اهداف و مقاصد اصلی شریعت، تفسیری پویا و منعطف از احکام اسلامی ارائه دهد که با مقتضیات زمان و مکان هماهنگ باشد (ابوزید، ۲۰۰۶). با توجه به این که بسیاری از جوامع اسلامی در حال گذار از ساختارهای سنتی به مدرن هستند، فهم عمیق و دقیق مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک پل ارتباطی بین اصول ثابت و متغیرات زمانه عمل کند.

نظریه مقاصد الشریعه به بررسی اهداف و مقاصدی می‌پردازد که شریعت اسلامی برای دستیابی به آن‌ها وضع شده است. این نظریه به دنبال فهم حکمت‌ها و علل پشت احکام شرعی است تا از این طریق، امکان تفسیر صحیح و تطبیق آن‌ها با شرایط معاصر فراهم شود (شاطبی، ۱۹۹۷). به عبارت دیگر، مقاصد الشریعه به عنوان یک چارچوب نظری، به فقیهان و متفکران اسلامی کمک می‌کند تا درک بهتری از فلسفه و اهداف نهفته در احکام اسلامی داشته باشند.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این نظریه، تأکید بر "جلب المصالح و درء المفاسد" یعنی تأمین منافع و دفع مفسدات است (غزالی، ۱۹۹۷). این اصل اساسی در فقه اسلامی، نشان‌دهنده این است که شریعت به دنبال تأمین خیر و سعادت برای انسان‌ها است و هر حکمی که صادر شده، با این هدف نهایی همخوانی دارد.

هدف اصلی این تحقیق، تحلیل عمیق نظریه مقاصد الشریعه از دیدگاه ابن عاشور و بررسی چگونگی تطبیق آن با حقوق خانواده در ایران است. با توجه به این که ابن عاشور یکی از متفکران برجسته معاصر در زمینه مقاصد الشریعه است، بررسی دیدگاه‌های او می‌تواند به درک بهتر و جامع‌تری از این نظریه منجر شود. همچنین، با تحلیل حقوق خانواده در ایران و مقایسه آن با مقاصد الشریعه، می‌توان نقاط قوت و ضعف قوانین موجود را شناسایی و پیشنهاداتی برای بهبود آن‌ها ارائه داد.

روش تحقیق

این تحقیق بر اساس روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. ابتدا با جمع‌آوری منابع کتابخانه‌ای و مقالات مرتبط، به معرفی و تبیین نظریه مقاصد الشریعه پرداخته می‌شود. سپس، با بررسی آثار ابن عاشور، دیدگاه‌ها و نظریات او در مورد مقاصد الشریعه تحلیل می‌گردد. در نهایت، با تطبیق این نظریات با حقوق خانواده در ایران، تلاش می‌شود تا ارتباط و سازگاری آن‌ها مورد ارزیابی قرار گیرد.

مقاصد الشریعه: تعریف و مبانی نظری

تعریف مقاصد الشریعه

مقاصد الشریعه به معنای اهداف و مقاصدی است که شریعت اسلامی برای دستیابی به آنها وضع شده است. این اهداف به عنوان پایه و اساس احکام شرعی عمل می‌کنند و فهم درست آنها می‌تواند به تفسیر صحیح و تطبیق مناسب احکام با شرایط مختلف کمک کند (شاطبی، ۱۹۹۷). به طور کلی، مقاصد الشریعه به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند:

ضروریات (الضروریات): این دسته شامل اهدافی است که برای حفظ و بقای انسان‌ها ضروری هستند. این اهداف شامل حفظ دین، جان، عقل، نسل و مال می‌شوند.

حاجیات (الحاجیات): این اهداف برای رفع نیازها و تسهیل زندگی وضع شده‌اند و عدم وجود آنها به نابودی یا اختلال در زندگی منجر نمی‌شود، اما می‌تواند باعث سختی و دشواری شود.

تحسینات (التحسینات): این اهداف به بهبود و زیباسازی زندگی مربوط می‌شوند و شامل اخلاق، آداب و رسوم هستند.

این تقسیم‌بندی نشان می‌دهد که شریعت اسلامی به دنبال تأمین تمامی جنبه‌های زندگی انسان، از ضروری‌ترین تا بهبود و زیباسازی آن است (غزالی، ۱۹۹۷).

مبانی نظری مقاصد الشریعه در فقه اسلامی

مبانی نظری مقاصد الشریعه در فقه اسلامی بر پایه "جلب المصالح و درء المفاسد" استوار است (شاطبی، ۱۹۹۷). به عبارت دیگر، شریعت به دنبال تأمین منافع برای انسان‌ها و جلوگیری از مفاسد و مضرات است. این اصل اساسی در بسیاری از آیات قرآن و احادیث نبوی مورد تأکید قرار گرفته است. به عنوان مثال، قرآن کریم می‌فرماید: "و ما أرسلناک إلا رحمة للعالمین" (الأنبیاء: ۱۰۷)، که نشان‌دهنده این است که پیامبر اسلام برای رحمت و مصلحت جهانیان فرستاده شده است.

همچنین، حدیث نبوی "لا ضرر و لا ضرار" (ابوداود، ۲۰۰۰) نیز بر این اصل تأکید دارد که در اسلام، هیچ ضرر و زیانی وجود ندارد و باید از هر گونه ضرر جلوگیری شود. این اصول نشان می‌دهند که شریعت اسلامی به دنبال تأمین خیر و جلوگیری از شر برای انسان‌ها است.

اهداف و مقاصد اصلی شریعت اسلامی

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، مقاصد الشریعه به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند: ضروریات، حاجیات و تحسینات. در زیر به تشریح هر یک از این اهداف پرداخته می‌شود:

ضروریات (الضروریات):

حفظ دین: شریعت اسلامی به دنبال حفظ و تقویت ایمان و عقیده مسلمانان است. این هدف از طریق احکام عبادی مانند نماز، روزه و حج تأمین می‌شود.

حفظ جان: احکام مرتبط با جلوگیری از قتل، قصاص و دیه در اسلام برای حفظ جان انسان‌ها وضع شده‌اند.

حفظ عقل: احکامی مانند ممنوعیت مصرف الکل و مواد مخدر برای حفظ عقل و هوشیاری انسان‌ها هستند.

حفظ نسل: قوانین مرتبط با ازدواج، طلاق و حجاب برای حفظ نسل و نژاد انسان‌ها وضع شده‌اند.

حفظ مال: احکامی مانند ممنوعیت سرقت، ربا و غضب برای حفظ اموال و دارایی‌های افراد هستند.

حاجیات (الحاجیات): این اهداف برای تسهیل زندگی و رفع مشکلات وضع شده‌اند. به عنوان مثال، رخصت در سفر برای کوتاه کردن نماز یا افطار در ماه رمضان برای مسافر یا بیمار، نمونه‌هایی از این دسته هستند.

تحسینات (التحسینات): این اهداف به بهبود و زیباسازی زندگی مربوط می‌شوند. احکامی مانند نظافت، آداب معاشرت، صداقت و امانت‌داری در این دسته قرار می‌گیرند.

این اهداف نشان می‌دهند که شریعت اسلامی به تمامی جنبه‌های زندگی انسان توجه دارد و برای تأمین سعادت دنیوی و اخروی او تلاش می‌کند (ابوزید، ۲۰۰۶).

ابن عاشور و نظریه مقاصد الشریعه

شیخ محمد الطاهر ابن عاشور (۱۸۷۹-۱۹۷۳) یکی از برجسته‌ترین فقیهان و متفکران معاصر تونس است. او در یک خانواده علمی و مذهبی متولد شد و از همان کودکی به تحصیل علوم دینی پرداخت. ابن عاشور در دانشگاه زیتونه تونس تحصیل کرد و بعدها به عنوان یکی از اساتید برجسته این دانشگاه شناخته شد (ابن عاشور، ۱۹۴۶).

او در طول زندگی خود، آثار متعددی در زمینه فقه، اصول فقه، تفسیر قرآن و زبان عربی نگاشت. از مهم‌ترین آثار او می‌توان به "التحریر و التنویر" در تفسیر قرآن و "مقاصد الشریعه الاسلامیه" اشاره کرد. ابن عاشور با دیدگاه‌های نوین و تحلیل‌های عمیق خود، نقش بسزایی در تجدید و توسعه فقه اسلامی ایفا کرد (رشید، ۲۰۱۲).

دیدگاه ابن عاشور در مورد مقاصد الشریعه

ابن عاشور در کتاب "مقاصد الشریعه الاسلامیه" به تبیین و توسعه نظریه مقاصد الشریعه پرداخته است. او معتقد است که فهم درست از مقاصد الشریعه برای تفسیر صحیح احکام اسلامی ضروری است و بدون توجه به این مقاصد، ممکن است به تفاسیر نادرست و ناپسندی منجر شود (ابن عاشور، ۱۹۴۶).

یکی از نوآوری‌های ابن عاشور در این زمینه، تأکید بر مقاصد عمومی شریعت به عنوان پایه و اساس تفاسیر فقهی است. او بر این باور است که مقاصد الشریعه نه تنها در احکام جزئی، بلکه در کلیت شریعت نیز جاری و ساری هستند. به عبارت دیگر، هر حکم شرعی باید با مقاصد کلی شریعت همخوانی داشته باشد (غنیمی، ۲۰۰۸).

ابن عاشور همچنین به دسته‌بندی جدیدی از مقاصد الشریعه پرداخته است. او معتقد است که مقاصد الشریعه را می‌توان به دو دسته اصلی تقسیم کرد:

مقاصد اصلی (الاساسیه): این اهداف به مواردی مانند حفظ نظم عمومی، تأمین عدالت، و ایجاد همبستگی اجتماعی مربوط می‌شوند.

مقاصد فرعی (الفرعیه): این اهداف به مسائل جزئی‌تر مانند احکام مرتبط با معاملات، عبادات و روابط خانوادگی اشاره دارند.

این تقسیم‌بندی نشان می‌دهد که ابن عاشور به دنبال ارائه چارچوبی جامع و منعطف برای تفسیر و تطبیق احکام اسلامی با شرایط معاصر است (حسن، ۲۰۱۰).

یکی دیگر از دیدگاه‌های مهم ابن عاشور، تأکید بر "مصلحت عمومی" (المصلحة العامة) به عنوان یکی از مقاصد اصلی شریعت است. او بر این باور است که شریعت اسلامی به دنبال تأمین منافع عمومی و جلوگیری از ضررهای جمعی است و هر حکمی که این هدف را تأمین نکند، نیازمند بازنگری است (ابن عاشور، ۱۹۴۶).

نقد و بررسی نظریه ابن عاشور

نظریه ابن عاشور در مورد مقاصد الشریعه با استقبال گسترده‌ای در میان متفکران و فقیهان معاصر مواجه شد. با این حال، برخی نقدها نیز بر این نظریه وارد شده است.

تأکید بیش از حد بر مصلحت عمومی: برخی منتقدان معتقدند که ابن عاشور با تأکید بیش از حد بر مصلحت عمومی، ممکن است از اصول ثابت شریعت غفلت کند و به تفسیرهای نادرست منجر شود (غزالی، ۱۹۹۷).

عدم تعریف دقیق مقاصد فرعی: هرچند ابن عاشور به دسته‌بندی مقاصد الشریعه به اصلی و فرعی پرداخته است، اما تعریف دقیقی از مقاصد فرعی ارائه نداده است که می‌تواند به ابهامات در تفسیر منجر شود (ابوزید، ۲۰۰۶).

نقش عقل در تفسیر احکام: ابن عاشور بر نقش عقل در فهم و تفسیر احکام تأکید دارد. برخی منتقدان معتقدند که این تأکید ممکن است به جدایی از منابع نقلی (قرآن و سنت) منجر شود و به تفسیرهای نادرست بیانجامد (غنیمی، ۲۰۰۸).

با این وجود، بسیاری از متفکران معتقدند که نظریه ابن عاشور، گامی مهم در جهت تجدید و توسعه فقه اسلامی است و می‌تواند به تفسیرهای پویا و منعطف از احکام شرعی منجر شود که با مقتضیات زمان و مکان هماهنگ باشد (رشید، ۲۰۱۲).

تحلیل فقهی نظریه مقاصد الشریعه

جایگاه مقاصد الشریعه در فقه اسلامی

مقاصد الشریعه به عنوان یکی از اصول اساسی در فقه اسلامی، نقشی کلیدی در تعیین و تفسیر احکام شرعی دارد. این نظریه به دلیل تأکید بر اهداف و مقاصد اصلی شریعت، همواره مورد توجه فقها و متفکران اسلامی بوده است. مفهوم مقاصد الشریعه برای نخستین بار به طور جدی توسط امام شاطبی در کتاب "الموافقات" معرفی و تبیین شد. او مقاصد الشریعه را به عنوان اصول کلی و هدف‌های نهفته در احکام شرعی معرفی کرد که به هدایت انسان‌ها به سوی سعادت دنیوی و اخروی می‌پردازد (شاطبی، ۱۹۹۷).

در فقه اسلامی، مقاصد الشریعه به عنوان یک معیار برای ارزیابی احکام شرعی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این نظریه بر این اصل استوار است که هر حکمی که از سوی شریعت وضع شده، دارای هدفی مشخص است و باید به گونه‌ای تفسیر شود که با آن هدف همخوانی داشته باشد. به همین دلیل، مقاصد الشریعه در بسیاری از موارد به عنوان یک معیار در استنباط احکام فقهی مورد استفاده قرار می‌گیرد (غزالی، ۱۹۹۷).

تأثیر مقاصد الشریعه در استنباط احکام

تأثیر مقاصد الشریعه در استنباط احکام شرعی به دلیل تأکید بر اهداف و مقاصد شریعت، بسیار چشمگیر است. فقها با استفاده از مقاصد الشریعه می‌توانند به تفسیری جامع و هماهنگ با نیازهای جامعه از احکام شرعی دست یابند. این امر به ویژه در مسائل جدید و نوظهور که در زمان نزول شریعت وجود نداشته‌اند، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند (ابن عاشور، ۱۹۴۶).

یکی از نمونه‌های بارز تأثیر مقاصد الشریعه در استنباط احکام، مسئله حقوق زن در اسلام است. با توجه به مقاصد الشریعه که بر حفظ کرامت و عدالت تأکید دارد، فقها توانسته‌اند تفسیرهای جدیدی از احکام مربوط به حقوق زن ارائه دهند که با مقتضیات زمانه و شرایط اجتماعی هماهنگ باشد (ابوزید، ۲۰۰۶). به عنوان مثال، در مسئله حضانت کودکان، مقاصد الشریعه به حفظ مصلحت کودک به عنوان هدف اصلی تأکید دارد و این امر می‌تواند به تفسیرهای متفاوتی از احکام مرتبط با حضانت منجر شود (شاطبی، ۱۹۹۷).

کاربرد مقاصد الشریعه در مسائل فقهی معاصر

کاربرد مقاصد الشریعه در مسائل فقهی معاصر یکی از مهم‌ترین جنبه‌های این نظریه است. در دنیای معاصر، با توجه به تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، نیاز به تفسیرهای جدید و به‌روز از احکام شرعی بیش از پیش احساس می‌شود. مقاصد الشریعه با ارائه یک چارچوب نظری جامع، امکان این تفسیرها را فراهم می‌کند (غیمی، ۲۰۰۸).

یکی از مثال‌های بارز در این زمینه، مسئله بانکداری اسلامی است. با توجه به مقاصد الشریعه که بر حفظ عدالت و جلوگیری از ظلم تأکید دارد، فقها توانسته‌اند به تفسیرهای جدیدی از احکام مربوط به معاملات و بانکداری دست یابند که با اصول شریعت همخوانی داشته و در عین حال با نیازهای اقتصادی معاصر سازگار باشد (حسن، ۲۰۱۰).

تحلیل حقوقی نظریه مقاصد الشریعه

رابطه مقاصد الشریعه و حقوق

رابطه بین مقاصد الشریعه و حقوق به دلیل تأکید هر دو بر اصول عدالت و حفظ حقوق انسان‌ها، بسیار نزدیک و همبسته است. حقوق به عنوان یک سیستم قانونی، به دنبال تأمین عدالت و ایجاد نظم در جامعه است، در حالی که مقاصد الشریعه نیز به عنوان چارچوبی نظری در فقه اسلامی، به دنبال تحقق اهداف و مقاصدی است که به حفظ حقوق و مصالح انسان‌ها می‌انجامد (ابن عاشور، ۱۹۴۶).

در واقع، مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک معیار برای ارزیابی و تدوین قوانین حقوقی مورد استفاده قرار گیرد. این امر به ویژه در جوامع اسلامی که قوانین آن‌ها بر پایه شریعت اسلامی بنا شده، اهمیت بیشتری دارد. به عنوان مثال، در کشورهایی مانند ایران که نظام حقوقی آن‌ها مبتنی بر فقه اسلامی است، مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک راهنمای نظری برای تدوین و اصلاح قوانین حقوقی مورد استفاده قرار گیرد (غزالی، ۱۹۹۷).

کاربرد مقاصد الشریعه در تدوین قوانین

کاربرد مقاصد الشریعه در تدوین قوانین به دلیل تأکید این نظریه بر اهداف و مقاصد شریعت، بسیار گسترده است. در بسیاری از جوامع اسلامی، مقاصد الشریعه به عنوان یک چارچوب نظری برای تدوین قوانین حقوقی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این امر به ویژه در مسائل جدید و نوظهور که نیازمند تفسیرهای جدید از احکام شرعی هستند، اهمیت بیشتری دارد (ابوزید، ۲۰۰۶).

یکی از مثال‌های بارز در این زمینه، تدوین قوانین مربوط به حقوق خانواده در کشورهای اسلامی است. با توجه به مقاصد الشریعه که بر حفظ حقوق زن و کودک تأکید دارد، می‌توان به تدوین قوانینی پرداخت که با اصول شریعت همخوانی داشته و در عین حال با مقتضیات زمانه و شرایط اجتماعی سازگار باشد. به عنوان مثال، قوانین مربوط به حضانت و نفقه در بسیاری از کشورهای اسلامی با استفاده از مقاصد الشریعه تدوین شده‌اند (شاطبی، ۱۹۹۷).

مقایسه مقاصد الشریعه با اصول حقوقی مدرن

مقایسه مقاصد الشریعه با اصول حقوقی مدرن نشان‌دهنده همبستگی و تشابهات بسیاری بین این دو نظام حقوقی است. هر دو نظام حقوقی به دنبال تأمین عدالت، حفظ حقوق انسان‌ها و ایجاد نظم در جامعه هستند. با این حال، تفاوت‌های اساسی نیز بین این دو وجود دارد (غنیمی، ۲۰۰۸). در حالی که مقاصد الشریعه بر پایه اصول دینی و اعتقادی استوار است، اصول حقوقی مدرن بیشتر بر پایه عقلانیت و تجربه بشری بنا شده‌اند. به عنوان مثال، اصل برابری در حقوق مدرن به عنوان یکی از اصول اساسی مورد تأکید قرار دارد، در حالی که در مقاصد الشریعه، اصل عدالت با توجه به شرایط و مقتضیات هر فرد تعیین می‌شود (حسن، ۲۰۱۰).

با این حال، می‌توان گفت که مقاصد الشریعه و اصول حقوقی مدرن در بسیاری از موارد به نتایج مشابهی می‌رسند، هرچند که روش‌ها و مبانی آن‌ها متفاوت است. این تشابهات و تفاوت‌ها نشان‌دهنده این است که مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک چارچوب نظری برای تطبیق قوانین حقوقی مدرن با اصول شریعت اسلامی مورد استفاده قرار گیرد.

تطبیق نظریه مقاصد الشریعه با حقوق خانواده در ایران

بررسی اجمالی حقوق خانواده در ایران

حقوق خانواده در ایران بر اساس فقه جعفری تدوین شده و به طور کلی شامل مسائلی مانند ازدواج، طلاق، حضانت، نفقه و ارث می‌شود. این قوانین بر پایه اصول شریعت اسلامی بنا شده‌اند و هدف اصلی آن‌ها حفظ خانواده به عنوان یک نهاد اساسی در جامعه اسلامی است (محقق داماد، ۲۰۰۵).

با این حال، با توجه به تحولات اجتماعی و فرهنگی در جامعه ایران، نیاز به بازنگری و تطبیق این قوانین با مقتضیات زمانه بیش از پیش احساس می‌شود. در این زمینه، نظریه مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک ابزار موثر برای تطبیق و اصلاح قوانین حقوق خانواده در ایران مورد استفاده قرار گیرد (نجفی، ۱۹۹۶).

تطبیق مقاصد الشریعه با قوانین مربوط به ازدواج و طلاق

ازدواج و طلاق از مهم‌ترین مسائل حقوق خانواده در ایران هستند که به طور مستقیم با حقوق و وظایف زوجین در ارتباط است. بر اساس مقاصد الشریعه، ازدواج به عنوان یک نهاد مقدس در اسلام، باید به گونه‌ای تنظیم شود که مصلحت زوجین و فرزندان آن‌ها تأمین شود (ابوزید، ۲۰۰۶).

در ایران، قوانین مربوط به ازدواج و طلاق بر پایه فقه اسلامی تدوین شده‌اند، اما برخی از این قوانین با مقتضیات زمانه سازگاری ندارند. به عنوان مثال، قوانین مربوط به طلاق به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که در برخی موارد ممکن است حقوق زنان را به طور کامل حفظ نکنند. در اینجا، مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک چارچوب نظری برای اصلاح این قوانین مورد استفاده قرار گیرد. با توجه به این که یکی از اهداف اصلی شریعت حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها است، می‌توان قوانین مربوط به طلاق را به گونه‌ای اصلاح کرد که مصلحت هر دو طرف و فرزندان آن‌ها تأمین شود (شاطبی، ۱۹۹۷).

تطبیق مقاصد الشریعه با قوانین مربوط به حضانت و نفقه

حضانت و نفقه نیز از دیگر مسائل مهم حقوق خانواده در ایران هستند که با حقوق کودک و وظایف والدین در ارتباط است. بر اساس مقاصد الشریعه، حضانت باید به گونه‌ای تنظیم شود که مصلحت کودک به عنوان مهم‌ترین هدف مورد توجه قرار گیرد (ابن عاشور، ۱۹۴۶). در ایران، قوانین مربوط به حضانت بر پایه فقه اسلامی تدوین شده‌اند و معمولاً حضانت کودکان تا سنین معینی به مادر و پس از آن به پدر واگذار می‌شود. با این حال، در برخی موارد ممکن است این قوانین با مصلحت کودک سازگار نباشد. در اینجا، مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک راهنمای نظری برای اصلاح این قوانین مورد استفاده قرار گیرد. با توجه به این که مصلحت کودک یکی از اهداف اصلی شریعت است، می‌توان قوانین مربوط به حضانت را به گونه‌ای تنظیم کرد که این مصلحت به طور کامل تامین شود (حسن، ۲۰۱۰).

در زمینه نفقه نیز، مقاصد الشریعه تأکید بر حفظ عدالت و تامین نیازهای اعضای خانواده دارد. در ایران، قوانین مربوط به نفقه بر اساس توان مالی و مسئولیت‌های والدین تنظیم شده‌اند. با این حال، در برخی موارد ممکن است این قوانین با شرایط واقعی خانواده‌ها سازگاری نداشته باشد. در اینجا نیز، مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک چارچوب نظری برای اصلاح و بهبود قوانین مربوط به نفقه مورد استفاده قرار گیرد (نجفی، ۱۹۹۶).

نقد و بررسی تطبیق نظریه مقاصد الشریعه با حقوق خانواده در ایران

چالش‌ها و مشکلات تطبیق

تطبیق نظریه مقاصد الشریعه با حقوق خانواده در ایران با چالش‌ها و مشکلاتی مواجه است که ریشه در تفاوت‌های بین اصول فقهی سنتی و نیازهای معاصر جامعه دارد. یکی از چالش‌های اصلی، عدم وجود توافق کامل در میان فقها و حقوقدانان درباره چگونگی اعمال مقاصد الشریعه در تدوین قوانین مدنی است. با وجود این که مقاصد الشریعه به عنوان یک چارچوب نظری برای تفسیر و تطبیق احکام شرعی ارائه شده است، اما تعیین دقیق نحوه کاربرد آن در مسائل حقوق خانواده همچنان محل اختلاف است (شاطبی، ۱۹۹۷).

از دیگر مشکلات می‌توان به تقابل بین مقاصد کلی شریعت و مصالح فردی اشاره کرد. در برخی موارد، قوانین خانواده در ایران ممکن است بر اساس مصلحت عمومی تنظیم شده باشد، در حالی که مقاصد الشریعه بر حفظ مصلحت فردی و خانوادگی تأکید دارد. این تضاد می‌تواند به تعارض بین حقوق فردی و اجتماعی منجر شود (ابن عاشور، ۱۹۴۶).

یکی دیگر از چالش‌های اساسی، پیچیدگی و گستردگی مسائل حقوق خانواده است که باعث می‌شود تطبیق نظریه مقاصد الشریعه با تمامی جنبه‌های این حوزه، به سادگی امکان‌پذیر نباشد. به‌ویژه در مواردی که با مسائل جدید و ناشناخته مواجه هستیم، کاربرد مقاصد الشریعه نیازمند تفسیرهای جدید و گاهی متفاوت از احکام فقهی سنتی است که این خود می‌تواند به چالش‌های جدیدی منجر شود (غنیمی، ۲۰۰۸).

نقاط قوت و ضعف

تطبیق نظریه مقاصد الشریعه با حقوق خانواده در ایران دارای نقاط قوت و ضعف متعددی است که باید به دقت مورد بررسی قرار گیرد.

نقاط قوت:

یکی از نقاط قوت اصلی این تطبیق، قابلیت انعطاف‌پذیری آن است. نظریه مقاصد الشریعه با ارائه یک چارچوب نظری که بر اهداف و مقاصد اصلی شریعت تأکید دارد، این امکان را فراهم می‌کند که قوانین خانواده به گونه‌ای تنظیم شوند که با مقتضیات زمانه و شرایط اجتماعی

هماهنگ باشند. این ویژگی به ویژه در جوامعی مانند ایران که با تحولات اجتماعی و فرهنگی سریع مواجه هستند، بسیار حائز اهمیت است (ابوزید، ۲۰۰۶).

نقطه قوت دیگر این تطبیق، تأکید بر عدالت و حفظ حقوق افراد است. مقاصد الشریعه با تأکید بر اصول عدالت، مصلحت عمومی و حفظ حقوق افراد، می‌تواند به بهبود قوانین خانواده و رفع نواقص و کاستی‌های آن کمک کند. این امر به ویژه در مواردی که قوانین فعلی ممکن است به حقوق برخی از افراد مانند زنان و کودکان آسیب بزنند، اهمیت بیشتری دارد (غزالی، ۱۹۹۷).

نقاط ضعف:

با این حال، تطبیق نظریه مقاصد الشریعه با حقوق خانواده در ایران نیز دارای ضعف‌هایی است. یکی از مهم‌ترین این ضعف‌ها، عدم وجود روش‌های مشخص و توافق شده برای اعمال این نظریه در تدوین قوانین است. این عدم وضوح می‌تواند به تفسیرهای متفاوت و گاه متناقض از احکام شرعی منجر شود که این خود می‌تواند به مشکلاتی در اجرای قوانین بیانجامد (ابن عاشور، ۱۹۴۶).

دیگر نقطه ضعف این تطبیق، پیچیدگی و دشواری در تعیین مقاصد اصلی و فرعی شریعت در موارد خاص است. به عنوان مثال، در برخی مسائل حقوق خانواده مانند حضانت یا نفقه، تعیین دقیق مصلحت کودک یا زن می‌تواند با چالش‌هایی همراه باشد و این امر ممکن است به تصمیم‌گیری‌های غیرعادلانه منجر شود (حسن، ۲۰۱۰).

پیشنهادات برای اصلاح قوانین خانواده بر اساس مقاصد الشریعه

برای اصلاح و بهبود قوانین خانواده در ایران بر اساس نظریه مقاصد الشریعه، می‌توان پیشنهادات زیر را ارائه داد:

تدوین معیارهای مشخص برای تعیین مقاصد الشریعه در قوانین خانواده: اولین گام در این راستا، تدوین معیارهای دقیق و شفاف برای تعیین مقاصد اصلی و فرعی شریعت در مسائل حقوق خانواده است. این معیارها می‌تواند به عنوان راهنمایی برای فقها و قانون‌گذاران در تدوین و اصلاح قوانین مورد استفاده قرار گیرند (شاطبی، ۱۹۹۷).

تأکید بر مصلحت فردی و خانوادگی در تدوین قوانین: در تدوین و اصلاح قوانین خانواده باید به مصلحت فردی و خانوادگی به عنوان یکی از مقاصد اصلی شریعت توجه ویژه‌ای شود. به عنوان مثال، در مسئله حضانت و نفقه، مصلحت کودک و زن باید به عنوان اولویت اصلی مورد توجه قرار گیرد (ابن عاشور، ۱۹۴۶).

ایجاد همگرایی بین اصول فقهی و حقوق مدرن: با توجه به این که در برخی موارد، اصول فقهی و حقوق مدرن ممکن است با یکدیگر در تضاد باشند، ایجاد همگرایی و تطبیق بین این دو می‌تواند به اصلاح و بهبود قوانین خانواده کمک کند. این امر می‌تواند از طریق گفتگوی سازنده بین فقها و حقوقدانان و با استفاده از نظریه مقاصد الشریعه به عنوان یک چارچوب نظری مشترک محقق شود (غزالی، ۱۹۹۷).

بازنگری دوره‌ای قوانین خانواده با توجه به تحولات اجتماعی: با توجه به این که جامعه همواره در حال تغییر است، بازنگری دوره‌ای قوانین خانواده با توجه به تحولات اجتماعی و فرهنگی ضروری است. در این راستا، مقاصد الشریعه می‌تواند به عنوان یک معیار برای ارزیابی و اصلاح قوانین مورد استفاده قرار گیرد (ابوزید، ۲۰۰۶).

نتیجه‌گیری

در این مقاله، نظریه مقاصد الشریعه به عنوان یکی از اصول کلیدی فقه اسلامی مورد بررسی قرار گرفت و تلاش شد تا چگونگی تطبیق این نظریه با حقوق خانواده در ایران تحلیل شود. این نظریه با تأکید بر اهداف و مقاصد اصلی شریعت، امکان تفسیر و تطبیق احکام شرعی با مقتضیات زمانه و شرایط اجتماعی را فراهم می‌کند. تطبیق مقاصد الشریعه با حقوق خانواده در ایران می‌تواند به بهبود و اصلاح قوانین موجود کمک کند، اما این تطبیق با چالش‌ها و مشکلاتی نیز مواجه است که نیازمند بررسی دقیق و تدوین راهکارهای مناسب است (ابن عاشور، ۱۹۴۶؛ غزالی، ۱۹۹۷). به طور کلی، تطبیق نظریه مقاصد الشریعه با حقوق خانواده در ایران، به رغم وجود چالش‌ها و مشکلات، دارای پتانسیل بالایی برای بهبود و اصلاح قوانین موجود است. این نظریه با تأکید بر عدالت، مصلحت عمومی و حفظ حقوق افراد، می‌تواند به عنوان یک چارچوب نظری برای تدوین و اصلاح قوانین حقوق خانواده مورد استفاده قرار گیرد. با این حال، برای موفقیت این تطبیق، نیاز به تدوین معیارهای مشخص و شفاف و همچنین ایجاد همگرایی بین اصول فقهی و حقوق مدرن وجود دارد (شاطبی، ۱۹۹۷؛ حسن، ۲۰۱۰).

فهرست منابع

- ابوزید، ن. (۲۰۰۶). مقاصد الشریعه: دراسة فی تطور الفكر الاسلامی. قاهره: دار الشروق.
- ابن عاشور، م. ط. (۱۹۴۶). مقاصد الشریعه الاسلامیة. تونس: دار السلام.
- ابوداود، س. (۲۰۰۰). سنن ابی داود. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- شاطبی، ا. (۱۹۹۷). الموافقات فی اصول الشریعة. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- غزالی، ا. (۱۹۹۷). المستصفی فی اصول الفقه. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- غنیمی، م. (۲۰۰۸). نقد نظریة المقاصد عند ابن عاشور. قاهره: دار الفكر العربی.
- حسن، م. (۲۰۱۰). المقاصد العامة للشریعة الاسلامیة. دمشق: دار الفكر.
- رشید، خ. (۲۰۱۲). تجدید الفكر الاسلامی: دراسة فی نظریات ابن عاشور. بیروت: دار النهضة العربیة.
- نجفی، م. (۱۹۹۶). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- محقق داماد، م. (۲۰۰۵). بررسی تطبیقی حقوق خانواده در اسلام و ایران. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات فقهی.